

Croatia XV (1984) — 20/21 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Marko Samardžija

**JEZIČNA I STILSKA SLOJEVITOST
PROZE U TRAPERICAMA**

(na primjeru romana »Drugi ljudi na Mjesecu«)

UDK 808.62-73:886.2-31Šoljan

Šoljanov roman Drugi ljudi na Mjesecu ujedinjuje u sebi mnoge jezične i stilske (leksičke, sintaktičko-semantičke i dr.) značajke proze u trapericama, koje su ovdje opširno raščlanjene. Raspravljene su i neke načelne poteškoće s kojima se lingvistička stilistika susreće pristupajući jeziku ovakvih književnih djela.

PROZA U TRAPERICAMA ili, po nešto ranijem pokušaju »problemskog određenja«, »mlada proza« obuhvaća, prema poznatom tumačenju Aleksandra Flakera, »onu prozu pedesetih i šezdesetih godina našega stoljeća koja očituje stanovito tematsko jedinstvo (novele i romani o suvremenom mladiću ili djevojci), niz srodnosti u strukturiranju građe koju u pravilu daje suvremeni grad, a srodnosti te najčešće se pojavljuju uslijed izbora »mladoga« pripovjedača, bez obzira nastupa li on u prvom ili trećem licu.«¹

Nekoliko godina iza rada iz kog je ovaj navod isti je autor toj (ne samo književnoj) pojavi posvetio i knjigu² u kojoj je, na temelju opsežne građe iz suvremenih slavenskih književnosti, te djela nekih američkih i njemačkih pripovjedača, podrobno raščlanio sve poglavitije značajke, dakle: i istosti i sličnosti, ovog tipa proze. Premda je Flakerova studija književno-teorijske naravi, s nužnim respektiranjem »povijesti« literarnog *jeans*-fenomena, u njoj je prilično prostora odvojeno jeziku djela i pisaca o kojima govori.³ Uočeno je, naime, da je upravo jezik mladih pisaca jednom od temeljnica po kojima proza u trapericama odstupa od njoj prethodećih književnih uzusa.

Ipak, usprkos svemu što je u njoj rečeno o jeziku, Flakerova knjiga, iz razumljivih razloga, nije do u tančine razglabala jezične i stilske osobine pisaca i djela o kojima govori. Zadržala se samo na nekima, po identificiranju ovog tipa proze bitnima.

Te su osobine već u prvom poglavlju, na primjeru Salingerove proze, prilično podrobno pobrojane. Dvije i ovdje spominjemo: 1. »približavanje pripovjedačeva jezika usmenom spontanom govoru na razini pripovjedačeve svijesti o vlastitu pripovijedanju« i 2. »unošenje žargona mladih ljudi u pripovijedanje s izrazito urbanom, civilizacijskom stilematikom«.⁴

Namjera nam je pokušati ovim ogledom o jeziku romana koji, nedvojbeno, pripada prozi u trapericama, a, uz to, nije obuhvaćen Flakerovom knjigom (jer je na svijet izdan poslije nje), identificirati i raščlaniti sve što, s lingvističkog/stilističkog stajališta, smatramo temeljnim značajkama njegovim.

¹ Aleksandar Flaker, *O strukturi »mlade proze«*, VII međunarodni kongres slavista — Warszawa. Prilozi. LFD, Zagreb 1973, str. 49.

² Isti, *Proza u trapericama*. Prilog izgradnji modela prozne formacije na građi suvremenih književnosti srednjo- i istočnoevropske regije. Biblioteka »Razlog«, Liber, Zagreb 1976.

³ V. poglavlja *Jezik mladih i drugi jezici* (str. 77—92), *Jezik i otpori* (115—125) i *Protiv birokratiziranog jezika* (169—185).

⁴ *O.c.*, str. 28.

(Ogled se ovaj, dakle, može shvatiti i komplementarnim Flakerovim razmatranjima: razmatra se ista problematika — samo je motrište različito.)

Ovlašan pregled indeksa imenâ pisaca spominjanih u Flakerovoj knjizi pokazuje da je Antun Šoljan jedan od najčešće spominjanih. S pravom. Pretežitiji dio njegovih pripovjedačkih djela znatan je doprinos *jeans-prozi*. Uz Ivana Slamniga,⁵ Šoljan joj je jednim od prvih zagovarača i najboljih protagonista u hrvatskoj književnosti našeg doba. Tom je tipu proze vjerran od svojih najranijih ostvarenja do najnovijeg djela koje je poticajem i podlogom ovim našim recima. *Drugi ljudi na Mjesecu*⁶, o kom će djelu biti riječi, četvrti je po redu Šoljanov roman.⁷ Lakonski sročena popratna bilješka na samu kraju knjige (iza sadržaja!) upućuje i upozoruje čitatelja da pred sobom ima ozbiljno štivo (namjerno) zaodjeveno u ruho zabavnosti i čitkosti.⁸

Kasnija su nas čitanja uvjerila da je ta zabavnost uistinu prividna, da je, recimo tako, samo piščeva mimikrija, varka da bi vezao čitatelja uz ovo djelo u kom, opisujući doživljaje dvojice mlađih suvremenih pustolova, tako vješto omeđuje prostorni okvir (Jadran usred turističke sezone) kojim će si omogućiti, što se jezika tiče, da u romanu funkcionalno aktualizira ne samo različite leksičke slojeve hrvatskoga (razgovorni jezik, žargon, arhaizmi, provincijalizmi), nego i strane jezike (njemački, talijanski, francuski) kad mu se to, u govornoj karakterizaciji likova (Nijemaca, Francuza, Talijana) bude činilo neophodnim.

LEKSIČKA SLOJEVITOST ne samo književnog teksta najlakše je uočljiva osobina što je sasvim shvatljivo znamo li da je upravo leksik nekog jezika njegov najviše otvoren i utjecajima izložen dio. Stoga su upravo lingvostilistička istraživanja leksika postigla do sada najbolje rezultate.⁹

⁵ Upravo ovoj dvojici pisaca posvećuje Flaker posebnu pozornost i u knjizi i u ogledu *Bolja polovica romana*. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, god. III, knj. 3, Zagreb 1965, str. 175—181.

⁶ Antun Šoljan, *Drugi ljudi na Mjesecu*. Pustolovna priča. »Znanje«: Zagreb, 1978.

⁷ Prethodili su mu romani: *Izdajice* (1961), *Kratki izlet* (1965), i *Luka* (1974).

⁸ *Drugi ljudi...*, str. 250.

⁹ Premda proučavanje leksičke razine jezične postave lingvostilističari ne smatraju posebnim područjem unutar stilistike. Tako npr. K. Pranjić (u knjizi *Jezik i književno djelo*, Zagreb 1968) govori o fonostilistici, morfostilistici, a ne spominje leksikostilistiku.

U hrvatskome tome je umnogome pomogao jezični purizam zagovornici kojega još od početka ovog stoljeća uporno progone i zabranjuju neke riječi kao pogrešne i suvišne. Kako ih je stanovit dio pisaca slijedio u takvim nastojanjima, a riječi nije moguće sasvim »prognati« iz jezika, nastale su ogromne leksičke stilske rezerve. Težeći stvaranju iluzije »nepatvorena, 'neusiljena' pripovijedanja, pripovjedačeve spontanosti«¹⁰ nekonvencionalni pripovjedač u trapericama smjelo je zakoraćio preko do njega istina nevidljive, ali brižno izgrađivane granice u izboru riječi.

Evo nekoliko primjera za potkrepu:

»Rovinjska mu kuća nije, iako Turčinom, po *ćeifu*.« (12)¹¹

»*Žlabraju* francuski što brže mogu...« (37)

»I dok se glupa, sirota *raja* propinje na prste i bulji u papirnati mjesec, što ga voze na *cugovima*, odstraga ti netko drpa *harač* ili *dupe*.« (89)

»*Maznuli* su ga (auto) u po bijela dana...« (170)

Potcrtane riječi pripadaju različitim leksičkim slojevima. Ima tu turcizama (*ćeif*, *harač*), žargonskih riječi (*maznuti* u značenju ukrasti), kolokvijalizama (*žlabrati*, *cugovi*). *Raja* je podrijetlom turcizam, ali ovdje zapravo (nešto stariji zagrebački) žargonizam u značenju današnjeg žargonizma rulja. No, pođimo redom.

Razgovorni jezik (engl. colloquial speech) vjeran je pratitelj svih standardnih jezika. To je onaj »međusloj« između standardnog jezika i dijalekta¹² kojim se neizbježno služimo u nekim životnim situacijama u kojima bi govorenje standardnim jezikom bilo uistinu neprilično, ako ne i komično. Postoje, dakle, situacije u kojima je normalno i dopušteno služiti se razgovornim jezikom (u tzv. izravnoj neslužbenoj komunikaciji) — i one druge. Književnost je, naravno, dugo bila u drugoj grupi.

Kao što je uvjerljivo dokazano, prva se tomu oduprla poezija.¹³ Slijedi je, eto, proza u trapericama — i to od svojih

¹⁰ A. Flaker, *Proza u trapericama*, str. 93.

¹¹ Ukoliko nije drugačije rečeno, sva isticanja u primjerima naša su. Također: broj u zagradi iz primjera u nabranjanju odnosi se većinom na stranicu na kojoj se primjer prvi put spominje. Sva je pojavljivanja bilo potrebno tek iznimno navoditi.

¹² Theodor Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch*, sv. 3, UTB 300. 2, pregledano i prošireno izdanje. Quelle i Meyer: Heidelberg, 1976, s.v. *Umgangssprache*.

¹³ Ante Stamač, *Prodor svakodnevnoga govora u hrvatsko pjesništvo 1928—1952*. Zbornik Zagrebačke slavističke škole, god. I, knj. 1. Zagreb, 1973, str. 281—296.

početaka. Kako su rubovi razgovornog prilično difuzni, u praksi je nerijetko teško razlučiti što je kolokvijalno, a što npr. žargonsko. Na leksičkoj je razini to još donekle izvedivo (pa smo tako ovdje učinili), ali za frazeologizme to teško da je moguće (stoga ih i nismo grupirali).

»Trebalo bi tamo isjeći čitave komade tla i onda ih na suhom *rastranširati*.« (79)

»Svima ću vam nešto kupiti kad padne *para*.« (185)

»Kako sam se *nacvrcala* — kaže Beata...« (187)

Prodor kolokvijalizma u književnost nekada je mogao izazvati oporbu. Danas kad su kolokvijalizmi u potpunosti afinmirani kao stilsko sredstvo, jasno je da je *jeans*-proza, bareći se, zapravo, nadnevnim, običnim (čak i kad govori o »avanturama«, kao u našem primjeru), podržavala taj prodor kao korisnu izražajnu inovaciju koju su svi pisci ove proze zdušno prihvatili. Ako je u osnovi takvih nastojanja piščeva želja da se (kao) približi usmenom spontanom govoru¹⁴, onda je ovaj roman potvrda njegove uspješnosti. Zbog toga upravo i ističemo podatak da su gotovo sve ove riječi iz upravnog govora lica u romanu.

auspuh(104), badekostim (149), bućkati se (38), ćuza (156), drpati (190), fergazer (107), nadrljati (218), oblesaviti (95), porcijaš (185), prefarbati (171), petljati (79), raskraviti se (180), slupati (92), zabrljati (92), zjakati (78), žlabrati (37), žabar (105).

Žargon U terminološkom određenju ove jezične pojave teško da smo išta odmakli od poznate konstatacije: »Svoga naziva za oznaku ove jezične pojave — nemamo, naziva opće-prihvaćena a da je ujedno i jezičnoznanstveni; nemamo naziva stručnog domaćeg, lingvističkog naziva za žargon.«¹⁵ Ponovno zagovaranje naziva *šatrovački*¹⁶ teško da će doprinijeti razbi-stravanju pojmovlja. Budući da nije prigoda da se ti problemi šire razglabaju, govorit ćemo ovdje o *žargonu* koji je (uz vremenu porabu termina *slang*) najrašireniji.

»*Čubimo u kafiću* i propuštamo prolaznike ispred sebe...« (10)

¹⁴ A. Flaker, o.c., str. 93.

¹⁵ Krunoslav Pranjić, *Žargon — razaranje ili bogaćenje jezika? Jezik i književno djelo*. Zagreb, 1968, str. 83.

¹⁶ Tomislav Sabljak, *Fol, desanka šakić* (ili: *kinfa* i brat mu droš). »Oko«, br. 235, 19. ožujka — 2. travnja 1981, str. 14.

Po naravi ekspanzivan, žargon je zapravo posvuda prisutan. To je uvidio i sâm Šoljan, kad je, zajedno sa Slamnigom, napisao: »Ne smijemo zaboraviti da svi mi, pa i oni najogorčeniji govore (sic!) šatrovački u svom privatnom životu.«¹⁷

»Odostrag te ševe čitav život, a ti se dereš 'krivi rod'.« (144)

Dok se Krunoslav Pranjić prije petnaestak godina mogao pomalo retorički pitati je li žargon razaranje ili bogaćenje jezika¹⁸, danas o tome nema više dvojbe.

»Upravljačka je kabina puna brojila i polugica kao pilotska kabina *mlačnjaka*.« (138)

Za uporabu žargona/slanga u književnosti već je rečeno da je »gesta prezira prema ustaljenoj hijerarhiji vrijednosti, čin nepoštivanja uperen protiv društva, a ujedno potvrda vlastite pobune, utvrđivanje vlastitog, nezavisnog, drugačijeg. To je odbacivanje maske u ime istine.«¹⁹

»Valja se u *kinti*.« (71)

Dio je proznih ostvarenja u trapericama pisan u prvom licu. Pisac je, pod maskom kojeg svog lika, izravni sudionik događaja o kojima *priča*. Zato se u tekstu pojavljuju žargonizmi kojih nema u današnjem žargonu. Pisac rabi, dakle, riječi iz žargona svoje mladosti (v. već spomenuto *raja*, zatim *kopati* umjesto današnjeg *šljakati*, str. 10).

Ostale žargonske lekseme dajemo u pregledu:

cinkariti (151), ćorka (155), digić (130), fermati (13), fifica (170), foliranti (25), folksić (174), friz (39), fufice (139), gumenjak (89), kontra (67), Kavkaz (Kazališna kavana u Zagrebu, 92), klapa (189), lova (93), mačke (186), maznuti (44), okinuti (190), piliti (165), rupa (loš stan, 28), tip (175), trava (cigareta s hašišom, 184), ukebati (21), zateleban (88), zbrisati (232).

Kolokvijalno-žargonski frazeologizmi

spaya ko top (39), pogodili smo ko prstom (59), sve je to lari-fari (70), obogatio se ko svinja (71), metnu ti ga do

¹⁷ I. Slamnig — A. Šoljan, *O šatrovačkom*. »Krugovi«, god. IV (1955). br. 1, str. 85.

¹⁸ K. Pranjić, *o.c.*, *e.o.*

¹⁹ J. Prokop, *Mišoš do desygnatów*. Cit. prema A. Flakeru: *o.c.*, str. 115.

bubrega (89), bilo mi je šugavo (91), motor je crknuo (107), ludo ga zanima (135), ljušti vino (154), jako voli slikarstvo (171), živjet ćete ko bogovi (185), pijan ko zemlja (188), love ko blata (189).

Novotvorbe (neologizmi) sredstvo su za kojim pisci posežu tek u krajnjoj nuždi. Ovdje pronašli smo ih tek nekoliko.

bezdomnost (20), glisirati (56), košutast (135), zablobotati (75), zaglisirati (114).

Uza sve postojeće jedno- i dvojezične rječnike hrvatskoga nije moguće pouzdano utvrditi je li neka riječ neologizam ili nije. Od spomenutih *glisirati* i njegov inkoativni parnjak *zaglisirati* vjerojatno su preuzeti iz razgovornog jezika (što rječnici ne bilježe). *Bezdomnost* također nismo pronašli, ali *Rječnik JAZU* donosi pridjev *bezdoman*. Onomatopeizam *zablobotati* vjerojatno je iz dijalekta. Mogući neologizam tek je pridjev *košutast*. Evo ga u kontekstu:

»Ovako, u paru, (ženske) djeluju gotovo kao jedna životinja s četiri elegantne *košutaste* nožice.« (135)

Košutast je pridjev iz grupe pridjeva koji znače sličnost. Tvore se, kao što je poznato, sufiksom —*ast*. »Najčešće znače sličnost po obliku i boji, rjeđe po vladanju ili po kojoj drugoj osobini...²⁰ Kako je sufiks —*ast* prilično plodan, a naš pridjev usprkos tome nismo pronašli u rječnicima, teško je s pouzdanjem tvrditi je li posrijedi novotvorba. Ako i nije, svakako je *košutast* dobro izabran, asocijativno bogat atribut uz deminuiranu imenicu *nožice*, što je i inače (vidjet ćemo domalo) jedna od dobrih osobina jezika ovog romana. Čini se da je u romanu tek jedan neosporiv neologizam.

»Rovinjska mu (Angelu) kuća nije, iako Turčinom, po ćeifu. Kuća je stara, oronula, prljava, u rasulu, a on je u tim stvarima valjda razmažen, da kažemo, *kanadan*.« (12)

Kanadan — jer se vratio iz Kanade! Premda je geografskom imenu *Kanada* dodao prilično čest sufiks —(*a*)*n*, koji nema »nikakvo posebno značenje«,²¹ dobivena pridjevna novotvorba uzoran je primjer dobra stilskog stimulusa koji

²⁰ Stjepko Težak — Stjepan Babić, *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika za osnovne i druge škole*. VI, prerađeno izdanje. Školska knjiga, Zagreb 1973, str. 173, paragraf 642.

²¹ *O.c.*, str. 172, paragraf 628.

svojom obavjesnošću iznenađuje (ne samo zamišljiva prosječnog) čitatelja,²² prisiljavajući ga naprosto da, zatečen zatečenim, zastane u čitanju.

Naša je knjiga o neologizmima spala, eto, na jedan primjer. Jedan, ali vrijedan!²³

Komparacija po veličini²⁴ rijetko je kad afektivno neutralna.²⁵ Zato je počesto rabljena kao stilsko sredstvo. U ovom romanu također. Najčešće kontrastiraju se dva pojma po veličini (deminutivom i augmentativom, te deminutivom, odnosno agumentativom prema njihovim pozitivima).

»Jedu oni svoju *konzervicu*, jedemo mi svoju *ribetinu*.« (47)

»Kod samog izlaska iz *uvale*, ima još manja *uvalica*... (193)

»Kad je jedan od muškaraca odnio dvije *ribe* na ogled, blejanje je postalo živahnije. Možda s freudovskih razloga kad su ugledale one dvije *ribetine*... (38)

»Pedesetak metara od obale *brod* napokon zakrklja motorima i staje. Moj gospodine! Da *brod!* Milijunerska *brodusina*.« (127)

Kad se pojavljuju sami, augmentativi su upotrebljeni uglavnom konotativno. Tako:

grabljetine (69), kamenčina (79), košćurda (54), kućerina (204), mesina (54), otimačina (70), selendra (162).

Upotrebljavajući deminutiv riječi gdje bismo prije očekivali augmentativ pisac iznevjeruje naše očekivanje i gdješto ostvaruje humoristički efekt, kao kad dvojica kajakaša za ručak uzimaju *minijaturnu konzervicu luncheon meata* (46) ili

²² O tome opširnije Michael Riffaterre, *Criteria for Style Analysis*. »Word«, god. XV (1959).

²³ U romanu ima još nekoliko »rjeđih« riječi za koje je u prvi mah moguće posumnjati da su neologizmi, ali pozornija zagledanja u rječnike i jezikoslovne studije otklanjaju sumnju. Takva je riječ npr. *razbojište* (117). Rječnici je ne bilježe, ali je bilježi studija o Matoševu jeziku i stilu. Tamo čitamo da taj »leksem ima kudikamo veći asocijativni dijapazon (ima konotativnu moć) negoli njegov denotativni korlat (bojište).« V. Krumoslav Pranjić, *Jezik i stil Matoševe pripovjedačke proze*. Rad JAZU, knjiga 361. Zagreb, 1971, str. 134.

²⁴ Za taj termin v. Vladimir Rehak, *Od hipotetičkog do egzakt-nog u jeziku*. Školska knjiga, Zagreb 1968, str. 23.

²⁵ Ima pokušaja da se dokaže relativnost tog značenja. V. npr. ogled-eksperiment *Uloga intonacije u određivanju odnosa »lijepo-ružno« i »malo-veliko« kod deminutiva, pozitiva i augmentativa* u knjizi Branka Vuletića *Gramatika govora*. GZH, Zagreb 1980, str. 103—112.

kad čitavo sindikalno odmaralište vrti na ražnju *dvije ovčice* (53). U jednom je primjeru osobito dobro iskorištena konotativna vrijednost umanjena:

»U topli sumrak, u dubokom *džepu* Jadrana, u *džepiću* uvale, a u *džepićku* kuhinje ... osjećamo se sigurno, blisko ...« (168)

Lociranje, dakle, počinje pozitivom (džep), nastavlja se »običnim« deminutivom (džepić), a završava umanjenom umanjenicom (džepićak, prema džepić+ak, ne * džep+ićak), što može podsjetiti na rez na filmu (s općeg na srednji, potom sa srednjeg na krupni plan).

Arhaizama je u romanu tek neznatan broj:

ergo (109), našijenci (53), pilo (ali u frazeologizmu »jelo i pilo«, 141), urešen (37).

Upozorujemo još na jednu (po svemu sudeći neintencionalnu) *promiscue* porabu suvremenog i arhaično-dijalektnog oblika iste riječi. (Osim ako nije posrijedi reminiscencija na isti oblik u narodnoj pjesmi *Marina kruna*: »Volila bih krunu zgubit, neg črnoga Mora jubit«.)

Riječ je dakle o pridjevu *crn*, odn. *črn* u primjerima:

»Nisam još pravo dospio ni zgrabiti veslo, a već je u pravcu Afrike vjetar puhao kao lud, otpirivši začas moju filozofsku krunu, da bi je odnio nekom *črn* Moru ...« (110)

»Možda je (alhambra) otplutala niz more svome *crnom* Moru.« (118)

Stilskih postupaka temeljenih na *etimologiji* riječi također nema mnogo. Pretežu primjeri s pučkom etimologijom, dakle oni u kojima su u vezu dovedene riječi ne po istom podrijetlu, nego po slučajnoj djelomičnoj podudarnosti svog fonološkog sastava.

»I poslije, ako ostaneš s brodom na tom mjestu, čuje se *tuljenje tuljanica* po cijelu noć.« (44)

»Dat ću ja vama *Balantin*, da ćete *zabalati*. Ti boga Tubor-ga.« (69)

»Njeni su prsti tanki, hladni, spretni, *kitničarski*. Ali kada nađe kitu, hvata ju odlučno, kao *kitolovac*.« (189)

Više su tvorbeni i semantički negoli etimološki primjeri (ukupno tri) pojačajnih pridjeva u kojima sufix —*cat*, do-

dan osnovnim pridjevima, ima ulogu pojačivača njihova značenja.²⁶

»Žene su bile *gole golcate* ... « (38)

»Brod je *bijel bjelcat, nov novcat*, te inoksom i kromom okovan.« (125)

Duhovito je poigravanje etimologijom dovođenje u vezu riječi *akvareliranje* i *voda, acqua* gdje je ta etimološka veza oslabila pa, ovdje obnovljena (*akvarelirati* akvu, vodu) djeluje šaljivo.

»Gospodin je malo škicirao putem — kaže Angel na tako glatkom talijanskom da se i ja iznenadim. — *Akvareli*, znate. Nema vam ništa tako za *akvareliranje* kao što je voda. *Acqua!*« (134)

Istog je posljетка i korištenje dvoznačnosti riječi *naivac* (1. slikar i 2. naivan čovjek, naivnik) što je, zapravo, semantostilem sa semantičkom radijacijom u osnovi.

Jeste li vi *naivci*?

— Veliki! — kaže Angel. — Osobito gospodin.« (134)

Jasno je i bez šireg konteksta da se radi o igri značenja. Prvi sugovornik misli/pita o slikarima, drugi odgovara misleći na (u razgovornom jeziku češće) značenje »naivan, lakovjeran čovjek«. Vrijedno je spomenuti i ovaj primjer. Kad doznaje ime brodu spasiocu (*Fanny*), jedan od junaka romana kliče »*Fanitastično*« (128). Manje pozornu čitatelju ova će »sitnica« možda promaknuti. Dogodi li se to, ostatak će prikraćenim za bitan element u jezičnoj gradnji djela.

Etimologija igra *bitnu* ulogu kod imenâ junakâ u romanu. Temeljena na odnosu strani (grčki/latinski) jezik prema hrvatskome, ona može djelovati šaljivo kad čitamo

»— Usprkos svome imenu — kaže *Angel* — ni ja nisam nikakav *andeo*.« (142)

A pripovjedaču igra presudnu ulogu u životu. Napustila ga je, naime, jedna žena imenom *Blaženka*, a susreće drugu imenom *Beata* (lat. *beatus*=blažen).

»Čak se i *Beata* zarumenjela i stidljivo mi, iskosa, pokazuje plavo oko u kojem igraju sitni briljantni svjetlaci. Tako me u nekom trenutku *podsjeti na Blaženku* da se i sam raznježujem.« (147)

²⁶ Stjepko Težak — Stjepan Babić, o.c., str. 176, § 650.

Dva su primjera za ono što teorija književnosti naziva *figura etymologica*.

»—Angele — *cvilim* sitnim *cvilom*, kao da se bojim da ću je glasom preplašiti.« (125)

»*Galijoti* nikad ne stignu puno dalje od kakve *Galiole*.« (109)

Prvi je primjer izvornim govornicima hrvatskoga jasan. Kod drugog je već potrebno zastati. *Galiola* i *galioti* stoje, istina, u izravnoj etimološkoj vezi, ali nije jasno zašto bi *galioti* (u značenju *galijaši*),²⁷ stizali dokle je rečeno. »Tajnu« razrješava drugo značenje riječi *galijot* (raspuštenjak, berekin, mangup, huncut²⁸), pa ova rečenica izriče (kao) samokritičku misao pripovjedačevu o »zasluženoj« vlastitoj i sudbini sudruga mu.

Leksik stranih jezika rabi pisac samo u upravnom govoru stranaca, dakle u govornoj karakterizaciji.

Tako Francuzâ:

»—Bravo — čuju se povici. — Kakav *éclat!*

—Kakav *Pigalle!* Kakva *Olympial!*« (42)

Talijanâ:

»Crociera! Turisti! Donne! Sole!« (178)

Njemice:

»A sve je tako prljavo i *schâb:g.*« (241, ist. u izvornom tekstu)

Provincijalizmi. Ispravno je primjećeno da Šoljan »često pripovjeda o zbivanjima koja su locirana na hrvatskoj obali (Istra, Dalmacija), a da rijetko posegne za 'naravnim' govorom tih krajeva — koji se najčešće bar dijalektalno obojen.«²⁹

U ovom romanu bilježimo podosta provincijalizama, riječi svojstvenih kojoj od pokrajina. Obično pojava tih riječi vezana je uz prostorno lociranje radnje književnog djela. Što bi značilo da je Šoljan ovim djelom dijelom otupio oštricu navedenoj tvrdnji. Kad ne bi bilo dvoga.

Prvo: Radnja romana, rekosmo, »smještena« je na Jadran. Zato je »očekivana« pojava riječi

beštija (104), disgracijan (152), gušt (37), impegulan (151), paron (58), šešula (23), štacija (77),

²⁷ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva, A-J, JAZU, Zagreb 1971. s.v. *galija*.

²⁸ E.o.

²⁹ A. Flaker, o.c., str. 83.

Ne iznenađuju ni, prema talijanskome tvoreni, etnici i toponimi:

Amerikani (141), Australijaki (192), Nevijork (154), Triještini (146), Triještinka (147).

Ali »koncept« narušavaju turcizmi, provincijalizmi svojstveni jednom drugom kraju koji s mjestom radnje romana teško da ima veze:

bedevija (131), čEIF (12), fukara (151)).

Drugo: Rečenj se pretpostavci isprečuje i sam pisac jer je sličnih pojava i u njegovim esejima (npr. *šporka šala*³⁰), što djelotvorno potvrđuje njegov nazor o hrvatskom jezičnom standardu kao svojevrsnu amalgamu kom ravnopravno svoj dio prilazu svi (Dalmatinci, Istrani, Primorci, Slavonci itd.).³¹ Zato pojavu svakog provincijalizma u Šoljanovu djelu ne treba bezuvjetno smatrati stilski obilježenom, premda i takvih poraba gdješto ima (v. nav. primjer paralelne pojave riječi *Turčin* i turcizma *čEIF*).

MEDITERANSKI LEKSIČKI KOMPLEKS, kako ovdje nazivamo onaj sloj u presjeku leksičkog tkiva djela koji obaseže pojmovlje izravno vezano uz život na moru, iako dijelom do sada raspravljenih leksikostilističkih osobina, zaslužuje da bude posebno promotren. Ne bi bilo sasvim točno reći da su posrijedi *termini technici*. Ispravnije bi bilo reći da su to odreda riječi koje se, s obzirom na zbivanja u romanu, čine neizbježnima. Njihova neizbježnost nuka nas da reknemo kako bi bilo umijeće pisati o Jadranu, a ne spomenuti ih. Njihova učestala pojavnost (radi se o pedesetak riječi) ne može promaknuti zamišljivu čitačem prosječniku. Pogotovo što su to većinom riječi kojima bez zaglédanja u rječnike i leksikone nije moguće odrediti (čak ni približno) značenje.

Tek je dio tog pojmovlja vezanog uz život kraj mora i pomorstvo poznat i govornicima na širem području hrvatskoga (zbog toga što su neke od tih riječi odavna usvojene i nezamjenjive u standardnom jeziku). Kao na primjer:

amfora (78), feral (61), marenda (73), molo (227), spužvar (14), spužvarica (15), spužvariti (14), spužvarski (16), školjka (80) i sl.

³⁰ Antun Šoljan, *Zanovijetanje iz zamke*, Znanje, Zagreb, 1972, str. 217.

³¹ E.o., str. 233—235.

Našoj operativnoj razdiobi cilj je olakšati snalaženje i rječitije potvrđivanje rečenoga o drugoj, većoj grupi ovog pojmovlja.

1. Vrste vjetrova:

burinet (94), garbin (244), neverin (68).

2. Vrste plovila:

bracera (61), goleta (61), kajić (61), štelica (61), trabakul (57).

3. Dijelovi plovila:

argola (238), bokaporta (69), bova (164), kasar (57), laštra (5), sartiye (245), štiva (8), tenda (51), vinč (128).

4. Pojmovlje vezano uz plovidbu i ribarenje:

mandrač (57), mrkijenta (111), mareta (215), parapet (245), porat (204), pošta (16), punta (16), senjali (16), vrša (15).

5. Nazivi riba i, šire, morske faune:

barakuda (163), bucanj (197), cjevaši (80), črneje (75), dugovrata njorka (20), kavale (20), lupari (126), oštrige (209), priljepak (111), škarpine (20), škarpoč (62), trp (78), volak (119), žarnjaci (117).

Uznastojali smo, razaznatljivo je, pobrojati gotovo sve potvrde. Tako je zornijom postala tvrdnja da je ovo jezično-stilski slojevit tekst kolikogod djelovao kao da je namijenjen tek zabavi i kraćenju slobodna vremena. Razgrne li se ta koprena lake čitljivosti ubrzo se, vidljivo je iz dosadašnjeg našeg raščlanjivanja, nailazi na tvrđi sloj za potpuno svladavanje kojega se hoće truda. Pogotovo na mjestima veće zasićenosti leksikostilemima. Proza u trapericama uznapredovala je ovdje do potrebe dodatnog tumača manje poznatih riječi!

Istodobno, ovako bogat mediteranski leksički kompleks isključuje pomisao na njegovu slučajnu prisutnost ovdje. Ovakva njegova razvedenost svjedokom je piščeva nastojanja da obično imenuje uobičajenim imenima. Približava se time neobavezanosti spontana razgovora u kom je uvijek, poradi fizičke prisutnosti sugovornikâ, lako moguće otkloniti nesporazumke, dođe li do njih. Težeći tomu pisac, čini se namjerno, »zaboravlja« na moguće komunikacijske šumove s čitaocem.

VERBA OBSCENA dio su leksika hrvatskog jezika koji, premda u nedavnoj porabi čest, svi rječnici brižno zaobilaze. Ako se išta od toga i pojavi, pojavi se eufemizirano, ali i tada popraćeno uobičajenom kraticom *vulg.* Nije mnogo naroda koji bi, kao Hrvati, tako brižno njegovali dva jezika (poštivajući jedan kriterij): jedan (pozorno pročišćen od *bezobraznih* riječi) za javnu, drugi (u kom su te riječi *normalne*) za privatnu porabu.

Teško da bi se isplativim mogao nazvati trud oko tražanja za opscenim riječima i izričajima po djelima hrvatskih pisaca u zadnjih stotinu i nešto godina. (Tvrdnja se, dakle, odnosi na tzv. »noviju« književnost. Za »stariju« to se ne bi moglo tvrditi. V. npr. djela Marina Držića i, pogotovo, Nikole Nalješkovića. Čak smo i pjesme F. K. Frankopana tek nedavno dobili cijele, bez »cenzuriranih dijelova«.³²)

Reakcija je na to stanje, paradoksalno za narod koji se rijetko zna podičiti svojim psovaštvom, došla tek nakon što se hrvatska književnost, nakon kratka razdoblja izaratne odvojenosti, otvorila prema suvremenim kretanjima u zapadnim književnostima (u prvom redu onim američkim). Došavši u izravan dodir s piscima i djelima u prevodenju kojih su svi do tada poznati »prevodilački« postupci zaobilaženja ili, u najboljem slučaju, ublažavanja tabuiranih riječi postali nemogućima, prevoditelji su *via facti* morali konačno početi *prevoditi*. To izrijeckom naglašava i sâm Šoljan u povodu svog prevodenja Henryja Millera: »Njega (Millera) kratiti značilo bi praktički iskrižati tri četvrtine knjige, a ublažiti ga eufemizmima značilo bi bitno krivotvoriti pisca, neoprostivo književno barbarstvo.«³³ Taj ga je posao potaknuo da razmišlja i o hrvatskim »neprirodnim« riječima, onima s glasovnim skupinama *čk* i *zd* (on ih naziva petoslovnima): »Ali naše petoslovne riječi ne upotrebljavaju se samo terminološki, da bi označile određene organe ili njihove funkcije, nego se koriste u svakodnevnom životu kao poštaplice, kao sastavni dijelovi izraza negodovanja ili odobravanja, iznenađenja ili divljenja, kao važan čimbenik u našem specifičnom narodnom umijeću psovanja, koje je kod nas gotovo isključivo vezano za seksualni rječnik — prvo doslovno, pa onda u mnogobrojnim prenesenim značenjima (primjerice, da se označi kakav neugodan ili pokvaren čovjek). Jednoga će dana lingvisti, koji budu proučavali jezik s tog aspekta, ustanoviti koliki postotak na-

---

³² V. »Gordogan«, časopis za književnost i sva kulturna pitanja, br. 2—3 god. 1, ožujak-lipanj 1979, str. 65—85; priredio Zvonimir Mrkonjić.

³³ A. Šoljan, *o.c.*, str. 217.

ših kolokvijalnih rečenica počinje ili završava nekim izrazom iz seksualnog života bilo ljudi bilo životinja, izrazom potpuno lišenim seksualnih konotacija.«³⁴

Dosljedan ovom svom stavu, Šoljan je taj leksički sloj rabio ne samo u prijevodima (u kojima je to morao činiti), nego i u svojim pripovjednim djelima. U tom smislu *Drugi ljudi na Mjesecu* predstavljaju (bar zasada) vrhunac, pa će ih netko, prema imenovanju jednog suvremenog američkog analogona, možda nazvati suvremenom *hrvatskom lascivijadom*.³⁵

Ima tu korištenja sasvim običnih dvosmislenosti i eufemizama:

»—On (otac) stanovao je u *Gornjem*, a moja majka u *Donjem* Vakufu. Šta je bilo prirodnije u tim okolnostima nego da padne na nju!« (19)

»Bio sam ukočen, i figurativno i doslovno: krv je i meni i *njemu* udarila u glavu.« (167)

»Angel raste sa svakom riječju: mašta ga grije i puni iznutra, kao što uzavrela krv puni *stanoviti mišić*.« (150)

»— Konobar nas kritički gleda.

— Ti ga šalješ u tri *kritičke* materine.« (52)

Psovki je najmanje.³⁶

»Jebem ti znanje!« (10)

»Jebem im boga digičkoga!« (105), odn. »gangsterskoga« (218)

»Skreći ovamo, *boga ti turističkog*.« (126)

»Veslaj *jebemusveca* — kaže Angel.« (108)

»A u *božju mater!* A u *krasni!* — lamentiram ja i oblačim tijesne bermude.« (167)

Brojčano osjetno pretežu vulgarizmi-poštapalice u upravnom govoru likova:

»Svi ćemo *najebati*.« (22)

»Tamo mora da je *hladno u božju mater*.« (27)

»Boli me *kita*.« (151)

»Što nam fali, koji *klinac*.« (203)

³⁴ Isto, str. 219.

³⁵ Tomislav Ladan, *Tabu u jeziku i književnosti*. U: *Ta kritika*. MH, Zagreb 1970, str. 332. Oglad je nastao u svezi s (opet!) prevoditeljskim poslom Ladanovim na Mailerovu romanu *Zašto smo u Vijetnamu?*, koji (Ladan) naziva *američkim lascivijadom* (e.o.).

³⁶ Zagovarači izгона vulgarnih riječi najčešće su se okomljivali upravo na psovke. »I najprimitivnija bi pristojnost morala zahtjevati, da se psovka ne usudi ni pojaviti ma gdje u javnosti.« V. *Zapaljen jezik*. Napisao Dragutin Hren. Zagreb, 1944, str. 9.

U govoru Talijana »inkriminirano« je pojmovlje daka-ko na talijanskom, ali umetnuto u hrvatske replike.

»—Znaš ti *kaco od ovce!*« (152)

»I sad tu moram trpjeti sve ovo na vlastitom brodu, gnjavažu, *monade*...« (190)

»—To je pot — uzdiše Mario. Adio, *merda!*« (192)

»—Rekao sam ti, *mono* stara! — viče (Mario) ziu Ninu.« (231)

Ali, težeći odmaknuti se od »sterilnih« tekstova, Šoljan prečesto poseže za riječima i pojmovljem koje je društveni i jezični tabu. »Naravno: previše soli presoli juhu.«³⁷ Tako je i ovdje!

GRAFIJSKA SREDSTVA koristi pisac u ovom romanu prilično rijetko. Najčešće su to tri točkice kojima u upravnom govoru stvara dojam govornikove neodlučnosti i razmišljanja pri biranju pravih riječi za izricanja onoga što je nakanio reći.

»—Mi se s našim... domaćinima zbilja teško sporazumjevamo.« (142)

»—Kako ste onda... razgovarali?« (143)

»Čovjek je tako nemoćan... da nešto napravi.« (212)

Istim se sredstvom služi i kad želi grafijski što vjernije dočarati isprekidanost radio-poruke.

»—Mamma. Mamma. Pronto... —onda dugo ništa. —Mamma... Si... si... Rovigno... Pronto, pronto...« (149)

Drugim tipom slova (kurzivom) služi se pisac svega dva puta. Oba je puta istaknuta pokazna zamjenica *to*. Drugi tip slova govori da nije posrijedi puko potvrđivanje, nego i ironiziranje prije rečenog (»*To* je istina!«, 183, 192).

Pismo, znamo, nije jezik. Ono je pomoćno sredstvo koje i »postoji samo zato, da se predstavi govor.«³⁸ Pisana i govorena realizacija jezika nisu jednake. Najčešće se tek dijelom podudaraju. Uz to, svaki jezik ima svoj grafemski sustav, što može utjecati na čitanje riječi kojeg drugog jezika. Tako grafem *z* u hrvatskom Nijemci, prema grafemskom sustavu svog jezika, »dešifriraju« kao znak za fonem [c].

³⁷ T. Ladan, o.c., str. 332.

³⁸ Petar Guberina, *Govoreni i pisani jezik* »Hrvatski jezik«, god. I (1938), br. 6—7, str. 114.

»—Srećom — kaže Fifi — od časa kako smo stigli u Cadar, oni su izgubili svaki interes.« (178)

Pisac hrvatsku *grafijsku* realizaciju (Zadar) *govorno* realizira prema njemačkom (Cadar) i u govornu realizaciju (prema pravilima hrvatskoga) tako *piše*, premda Nijemci Zadar pišu kao i mi.

Sličan je postupak u ovom primjeru:

»Nije meni do bogatstva, Setz, ali imam paničan osjećaj da dolazi kaos...« (242)

Tu je, također u *govoru* Njemice, hrvatska riječ—ime *Zec grafijski* predočena prema pravilima njemačkog jezika.

Popis grafostilističkih sredstava nije dug. Usprkos tomu, njihova efektivna vrijednost nije ni sporna ni mala.

NA SINTAKTIČKOJ RAZINI, dakle: na razini proučavanja funkcija pojedinih (vrsta) riječi i njihova povezivanja u sintagme i sintaktičke jedinice višeg reda, nudi ovaj roman obilje materijala. A sintaktičke probleme nije moguće analizirati bez ulaženja u njihova značenja. To su i najveći zagovarači autonomije i sintakse, ipak, uvidjeli i priznali.

»I tako, dok tahitski pejzaž oko nas tone sve dublje u mirnu noć punu zvijezda, *sindikalno pleme* nas je prihvatilo...« (54)

»U njemu se probudila muška snaga, *plemeniti divljak*.« (55)

Sintaktički moglo bi se utvrditi da je u objema rečenicama subjekt praćen pridjevom-atributom, da je artibuiran, i reći koju o njegovu mjestu u rečenici prema znanjima o redu riječi u hrvatskom. Pritom bi nam izmaklo ono bitno: kako su u međusobnu vezu došle po dvije riječi koje pripadaju različitim ljudskoiskustvenim i semantičkim područjima: *sindikalno pleme* i *plemeniti divljak*. (U drugom je primjeru različitost tako velika da bismo mogli govoriti i o osebujnom *contradictio in adjecto*.) Sličnih neočekivanih pridjevsko-imeničkih veza ima u romanu podosta. Navodimo pregršt:

cinično oko (42), papunasko bratstvo (54), deterdžentska prašina (68), nezahvalna svinja (77), sisato nebo (89), tehnički analfabet (107), nezavisna zmija (112), rezignirani autostoperi (126), turistička pamet (126), kulturni kokpit (134), tarzanska sintaksa (135), kanibalsko udva-

ranje (151), moreplovni svijet (162), pigmentni nakit (164), radiofonski edipov kompleks (169), seksualni izlet (172), frigidne kože (190), mnogoglava hobotnica (164), seksualna sitost (202).

Iznimnim, neočekivanim atributom koji, mjereno od imenice, nerijetko stoji na kraju najdaljeg semantičkog polja, pisac predusreće pretkazivost, iznenađuje čitaoca. Tako postignute vrijednosti ključne su značajke stila ovog romana.

Pisac unekoliko varira ovaj postupak i u imeničkim (nominativno—genitivnim) sintagmama u kojima imenica u genitivu ima istu ulogu (iznenađivanja) kao i pridjev u prethodnim primjerima.

Hrvatske normativne gramatike odreda zabranjuju porabu posvojnog genitiva imeničkog u nominativno-genitivnim sintagmama 1. ako se od imenice u genitivu može tvoriti pridjev 2. ako je imenica sama, bez dodataka.³⁹ U romanu ipak nalazimo:

klobuci vlage (15), jantar mladosti (26), slagaljka krhotina (31), srećke otoka (35), vata magle (58), smeće vremena (67), vodopad tjelesa (193) i dr.

Neke od imenica u nominativu praćene su atributom:

praktični dio uma (75), posljednja slamka čula (82), pješčani srp uvale (87), crna paprat oblaka (110), oštri sjekutići obale (112), porcelanska zdjelica zaljeva (225), nerazmrsivo povjesmo mirisa (98).

Samo je neznatan broj imenica u genitivu »s pratnjom«. (To su oni primjeri koje dopuštaju i gramatike!)

brabonjci podmorskih nemani (69), santa njene nepristupačnosti (163).

Glagolske dopune

»Prostiremo kamen, a pokrivamo se nebom.« (35) »... pošle su gledati Biennale i, kad su ih zaboljele noge od umjetnosti, sjele su...« (171)

»Njih dvije su šutke prepatile doručak...« (202)

Glagoli su jedina vrsta riječi koja u rečenici otvara mjesto i sebi i drugim riječima. Ostavljajući po strani subjekt, kojemu glagol-predikat također otvara mjesto, reći ćemo ne-

³⁹ Dovoljno je zagledati u *Gramatiku hrvatskosrpskoga jezika* Brabeca, Hraste i Živkovića (VIII, neizmijenjeno izdanje, Zagreb, 1968, str. 223, §299), premda slično pišu i neke druge.

koliko upudbenih riječi o ostalim glagolskim dopunama. Tradicionalna gramatika u sintaksi rečenice polazi od tzv. prostih rečenica i dijeli ih na proširene i neproširene. »Rečenice sastavljene samo od subjekta i predikata zovu se neproširene.«⁴⁰ Iz ovakve definicije slijedi, jer drukčije nije rečeno, da svaki glagol može sa subjektom činiti rečenicu. A je li baš tako?

Uzmimo za primjer dvije rečenice koje po gornjoj definiciji ispunjuju (sintaktičke) uvjete (imaju subjekt i predikat) da bi bile rečenicama.

On pjeva.

Ja njegujem.

Pozorno ih pročitavši, lako ćemo osjetiti da s drugom nešto »nije u redu«. Tajna nije velika. Glagol-predikat *njegovati* nepotpuna je značenja i zahtijeva dopunu kao uvjet da bi mogao tvoriti *smisaono* zaokružen iskaz. Glagoli nepotpuna značenja svojom pojavom otvaraju mjesto/mjesta takvim dopunama.

U glagola potpuna značenja tog problema nema. Što nikako ne znači da i oni ne mogu imati dopunu, samo što ona nije obavezna da bi glagol mogao tvoriti *smisaono* zaokružen iskaz. Uz to, takve su dopune pretkazive. U prijelaznih glagola to, uz ostalo, mogu biti imenice u akuzativu ili prilog, ili oboje zajedno. Pokazat ćemo neobaveznost takvih dopuna na primjeru glagola *pisati* i rečenice *On brzo piše članak*.

Postupkom ispuštanja o glagolu ovisnih elemenata rečeničnog ustrojstva ustanovit ćemo da su subjekt i sâm glagol dostatni da bi rečenica bila gramatičnom.

On brzo piše članak.

On brzo piše.

On piše članak.

On piše.

Upravo tu osobinu glagolâ da oni otvaraju mjesto drugim riječima moguće je kreativno koristiti u stvaranju književnog djela. Velimo li da neki glagol zahtijeva (ili može imati) dopunu u akuzativu, odredili smo samo gramatičku kategoriju (padež), ne i kategorije imenica koje mogu doći u obzir. Npr. *prostirati* + A. Ali ako je tu akuzativ imenice *kamen* (kao u navedenu primjeru), a ne npr. »očekivana« imenica *stol*, *pisac* iznevjeruje naše očekivanje i ostvaruje snažno ekspresivno mjesto:

⁴⁰ Brabec-Hraste-Živković, o.c., str. 192, §253a.

njegovati san (31), izigravati Polineziju (37), servirati kupce (37), muljati slogove (90), riknuti nedostojanstveno (110), zaudarati od ljepote (97), razbacivati se ljepotama (201), prebirati lokale (146).

Poredbe gradi pisac gotovo isključivo na poredbenoj riječi *kao*.

zalijetao se u kafiće kao gladni kobac (8), (ljudi) stoje po obali kao pingvini (37), nježan kao mladenac u prvoj bračnoj noći (78), podiže dlan kao prometnik (228), hladan kao japanski oslić (228/229).

Ponavljanje je sredstvo za kojim pisac često poseže. Ponavljaju se određeni sintaktički elementi da bi se istaklo, naglasilo njihovo značenje. Ponavljaju se predikati:

»*Mogao bih* možda držati predavanje o lovu na tuljane. *Mogao bih* to tako jasno opisati da bi publika bljuvala. *Mogao bih* možda napisati knjigu.« (45) »*Moram* se negdje zaustaviti. *Moram* se udati. *Moram* se udati bogato.« (242)

Priložne oznake:

»*Oko nas* je oronula kuća, koju sam naslijedio izravno od nepoznatog vlasnika iz šesnaestog stoljeća. *Oko nas* su ta stoljeća. *Oko nas* je veliki svijet.« (25)

»*Tu* ćemo se zaustaviti. *Tu* je naša barikada. *Tu* ćemo dočekati... val prljavštine...« (246)

Veznici-intenzifikatori:

»*I* kad skladno sjednemo za stol, mi smo velika i složna obitelj. *I* već Mario, kao veliki kuhar, nosi visoko iznad glave zdjelu špageta, i stavlja ih ponosno nasred stola. *I* već žene, osjećajući se domaćicama, dijele pravedno hranu po tanjurima.« (142)

Zamjenice-subjekti ili dijelovi subjekata:

Taj govor duše kroz oči. *Ta* draž otkrivanja nepoznatog. *Taj* šarm nesporazuma.« (173)

»Osvrćem se po novoj domovini. Nije bogzna što, ali se može živjeti. *Nešto* oštre trave između golog kamenja, *nešto* mahovine u dubinama, *nešto* mora naokolo. *Nešto* zraka iznad glave.« (119)

Ponavljaju se i prijedlozi:

»U međuvremenu sam ostao *bez žene, bez pravog stana, bez prijatelja.*« (9)

Pobrojani se tipovi javljaju kadšto zajedno. Može se prvo ponavljati predikat, potom priložna oznaka. Ili jedan, pa drugi subjekt (zamjenica).

»*Pogledamo motor. Pogledamo jedan drugoga. Pogledamo more. Niotkuda plovećeg servisa. Niotkuda ništa plovećeg.*« (107)

»*To je bijeg. To je bolest. To je strah od slobode — veli (Angel) prezirno. — Ti si kao Pljuškin u 'Mrtvim dušama'. Ti si sâm mrtva duša. Ti se povlačiš u poznati smrad ...*« (29)

Svega je jedan primjer ponavljanja rečenica:

».../brod/stoji praktički na otvorenom moru, bez posade, a *sprema se nevrjeme.*

Sprema se nevrjeme, magla više nije mirna ...« (58)

REČENICE u ovom romanu zaslužuju također riječ-dvije. Prvo nekoliko primjera:

»Rovinjska mu kuća nije, iako Turčinom, po ćeifu.« (12)

»Ljudi se tamo sele svakih nekoliko godina, iz principa.« (30)

»Kakve bionde, kakvi biondini! mislim si ja.« (128)

»Zeznuli smo vas ipak, poručujem indirektno, preko ovog našeg mjeseca, astronautima.« (181)

Tko pozornost pročita netom navedene primjere vjerojatno će malo zastati i promotriti ponešto neobičan slijed njihovih sastojaka. Uočivši te »sintaktičke poremećaje« A. Flaker je napisao: »Poređbena bi sintaksa mogla utvrditi kako su u hrvatsku i srpsku prozu (u trapericama) kada je stala stilizirati spontano pripovijedanje ušle neke osobine engleske sintakse, posebno je to uočljivo u poretku riječi u rečenici i premještanju verbalnih oznaka na kraj rečenice.«⁴¹

Ovo smo primjera naveli tek potvrde radi. Po njima su deći raščlamba bi tog problema mogla dati korisnih i zanimljivih spoznaja. Takvu dojamu o rečenicama doprinose u znatnoj mjeri i naknadno dodani dijelovi. Među njima kao

⁴¹ A. Flaker, *o.c.*, str. 102.

osobitost *jeans*-proze vidnu ulogu imaju *implikativni izrazi*⁴² kad dolaze na kraju rečenice, najčešće iza zarez.

»Domovino, kakva bila, rođenom si sinku mila, i te stvari.« (20)

»Bila je to naša kontra za Mlečiče, Zadar i općenito.« (124)

»Ona spava izvan svakog zla, i te stvari.« (165)

Znatno rjeđe implikativni su izrazi točkom izdvojeni u posebnu sintaktičku jedinicu. Kao u ovom primjeru:

»Nikad nikoga nema kad ga trebaš. Izvolite se obratiti našem najbližem predstavništvu. Javite se opet u ponedjeljak. *Te stvari*.« (170)

HUMOR je također utkan u tkivo djela. Navest ćemo ovdje nekoliko primjera da se uvjerimo u dvoje: a. u piščevu uspješnost u stvaranju takvih situacija i b. u točnost tvrdnje da se humor ne ostvaruje samo jezičnim sredstvima (»onim što je rečeno«⁴³), nego da pisac računa i s čitateljevim iskustvom.

»Kako je dobro osjetiti bratsku ruku u obliku janjeće koljenice!« (54)

»Nakon što su prodiskutirali čitavu svjetsku političku situaciju, čini se da je kod nedjeljnih kapetana prevladao humanizam i renesansa.« (27)

»Angel tvrdi da talijanski govorim kao kineska konobarica u napolitanskom restoranu u crnačkom kvartu Los Angelesa. S druga stranica, velim ja njemu, njemački gramatik za njemu je jedan tajna.« (144)

»... — Sigurno ste bili u Trstu, ne?

— Kako da ne — kažem. Mi smo Jugoslaveni.« (146)

»Napola okrenut, u jednoj ruci držim luk kao zlatnu jabuku, a u drugoj kuhinjski nož kao žezlo, kralj od kuhinje.« (176)

»Fifi je doletjela i stala udarati i grepsti Marija po goljoj stražnjici, jer je u žaru borbe već spustio hlače na pola stijega.« (167)

⁴² A. Flaker (o.c., str. 101) veli da su to »izrazi širokog ali neodređenog semantičkog opsega koji potječu iz razgovornoga jezika u kojemu govornik zna na što se takvi izrazi zapravo odnose i koji su sadržaji u njima implicirani.« Dodali bismo: Kontekstualno je te izraze moguće shvatiti i ovdje, ukoliko su oni uopće zbog toga u tekstu. Čini se da su većinom samo kolokvijalne poštapalice.

⁴³ Marica Čunčić, *Stilematika Kolarove proze. Jezična podloga humora*. »Znanstvena biblioteka HFD«, sv. 8, Zagreb, 1980, str. 7.

CITATI I PARAFRAZE. Pisac i govornik načelno su u istom položaju: pišući, odnosno govoreći oni biraju među jezičnim izražajnim sredstvima upravo ona koja im, po vlastitoj rasudbi, omogućuju da najbolje, najvjernije prenesu svoju misao. Pritom je u prednosti pisac koji, jer mu je sugovornik-čitatelj odsutan i zamišljen/zamišljiv, može nad svojim izborom temeljitije porazmisliti. Književna se djela stoga gotovo u pravilu doimaju kao (odveć) stilizirani govor. Pripovjedač u trapericama opire se i tomu. Hoće (i piše!) djela koja će se spontanošću govorenja približiti na što neznatniju razdaljinu, kad se već s razgovorom ne mogu u potpunosti izjednačiti.

Na pomoć su mu u tome i neki u književnika ranijih stilskih formacija rijetko ili tek iznimno primjenjivani postupci. Uobičajeno je rijetko u pripovijednom djelu zateći duži ili kraći navod iz kog drugog djela. Prenošenje cijele postave ili samo jednog njenog dijela i njeno uklapanje u drugu u tradicionalnoj poetici nije česta pojava. Spram tradicije kritičan i uvijek na podsmijeh pripravan pripovjedač u trapericama čestim će posezanjem za citatima ili parafrazama poznatih mjesta iz književne baštine i tu odstupiti od poetičkih konvencija. K tomu, parafrazirajući ili preinačujući navodeno, želi ostvariti dojam da se u književnom djelu kao u spontanu razgovoru pojavljuje sve čega se u trenutku pisanja prisjetio.

U *Drugim ljudima na Mjesecu* Šoljan vješto gradi i umješno podržava taj privid spontanosti. On ni u jednom trenutku ne skriva što je preuzeo od drugih. Upravo suprotno: budući da mu je stalo da tako preuzeti elementi (navodi, polunavodi, parafraze) budu takvima prepoznati, čini sve da bi povećao njihovu uočljivost. Tako ih njihova brojnost čini uistinu lako zamjetnima, njihova raznolikost za jezično-stilsku raščlambu nezaobilaznima.

Primjerâ u kojima je varirana koja biblijska izreka ili koji na kakvu biblijsku izreku podsjećaju svega je nekoliko:

»I kako da kažem, pogledaj dom svoj, Angele!« (204)

»Avantura je za nas nešto poput providnosti; hrani nas kad smo gladni, napaja kad smo žedni.« (36)

»Prosvijetli im turističku pamet. (126)

»Težak je kruh s ovim huncutom. Ajajaja, svako nosi svoj križ.« (156)

U primjeru

»Kajak se gega po obali bacakajući putnike pod sunčobranom kroz pustinju kojoj prašuma izrazito nedostaje« (46)

nije teško prepoznati naslov poznatog romana Henryka Sienkiewicza *U pustinji i prašumi*. Tako i u rečenici

»U Pforzheimu srce ja izgubih« (148)

unekoliko je izmijenjen (za ime gradu) naslov svojedobno popularnog šlagera »In *Heidelberg* ich hab' mein Herz verloren«. ⁴⁴

Česti su navodi izreka ili iz djela svjetske književne baštine.

»Mogao bi razočarano reći kao Cortez: došao sam po zlato, a ne da kao seljak orem zemlju.« (71)

»Taj divni brod — citiram — bez svake sumnje neko plemenito stvorenje vozi... Shakespeare.« (105)

»Ja sam onaj koji je umoran od veslanja — kažem recitativom. To je citat. Odiseja.« (108)

»Ležimo ispruženi na kamenu i sunčamo se. Utažili smo prvu glad i sada je, kao što bi rekao Odisej, vrijeme da se oplakuju mrtvi drugovi.« (120)

»Zajedno su pošle na ljetovanje u Italiju. *Vedi Napoli e poi mari*, Goethe na Siciliji *wo die Zitronen blühen*, i te stvari...« (170, istaknuto u izvornom tekstu)

»Kad sam bila mlada, tako sam rado čitala Rilkea. 'Tko sada nema kuće, neće je ni steći'...« (212—213)

Samo su dijelom ovamo pribrojiva česta umetanja u tekst izreka na stranim jezicima (francuskom, engleskom, latinskom, talijanskom). To, doduše, nisu citiranja, ali su, kao i citiranja, unošenje dijelova drugih tekstova u novi. Jedan smo primjer već naveli (*Vedi Napoli...*). Evo ostalih:

parmi le fauves (81), bianco sopra bianco (81), nous sommes les refusés (120), carpe diem (141), aqua frigida (164), pas de deux (188), poisson soluble (210), in stato (222), home sweet home (225).

Čitajući roman može nam se gdješto učiniti da smo to već negdje pročitali. Ili, ako ne baš to, ono bar nešto vrlo slično.

»I sa sjeverne strane, kao da je smičak obzorja na trenu tak skliznuo da to propusti, izlazi iz zrcala mora, ravno prema ulazu u našu uvalicu, kajak jedan.« (45)

---

⁴⁴ Današnje su generacije taj davnašnji k.u.k. šlager imale priliku čuti tu nedavno, u prvoj epizodi televizijske serije *Velo misto*.

»Ali ja ne znam želim li to ili ne želim reći. Na novom smo tlu: ne znam želim li ili ne želim nove mogućnosti koje mi ono pruža.« (196)

Što je poznato? U prvom primjeru je to neočekivana pojava kajaka jednog (s postponiranim brojem!). U drugom je to (ponovljeno) samoispitivanje glagolom željeti (želim li ili ne želim). Sastali smo to već negdje. U pripovijesti, romanu, pjesmi? U pjesmi!

»U predvečerje, iznenada,
Ni od kog iz dubine gledan,
Pojavio se ponad grada
Oblak jedan.«⁴⁵

I drugi:

»Još bi nam mogla desiti se ljubav,
Desiti — velim,
Ali ja ne znam da li da je želim,
Ili ne želim.«⁴⁶

No, u većini primjera pisac je, sukladno onom što rekomo u početku, manje zagonetnim. U tim primjerima bez poteškoća je moguće otkriti njihov prvi kontekst.

»Domovino, kakva bila, rođenom si sinku mila, i te stvari.«(120)

»Pokle su nas prikovali zlizane za ove daski — govorim mu (Angelu).« (108)

»Ona spava izvan svakog zla, i te stvari.« (165)

Budući poznatima, nije teško odrediti odakle su preuzeti. Čak nam se, dok ne provjerimo, čini da su doslovno uzeti.

»Domovina kakva bila
rođenom si sinku mila.«⁴⁷

»Pokle su me prikovali zlizane za ove daski,
Ja nisan već doma videl, ni svoje zagledal majki.«⁴⁸

⁴⁵ Dobriša Cesarić, *PSHK*, knj. 113. Zagreb, 1976. Pjesma *Oblak* na str. 43.

⁴⁶ *Isto*, str. 54, pjesma *Povratak*.

⁴⁷ Stanko Vraz — Petar Preradović, *PSHK*, knj. 30. Zagreb, 1965. Preradovićeve pjesme *Dvije ptice* na str. 246.

⁴⁸ Vladimir Nazor, *PSHK*, knj. 77. Zagreb, 1965. Navod iz pjesme *Galijotova pesan* na str. 94. Naglasci su izostavljeni — op. M.S.

»Možda spava sa očima izvan svakog zla,
 Izvan stvari, iluzija, izvan života...
 I sa njom spava, neviđena, njena lepota...«⁴⁹

Izmjene, vidi se, nisu velike, ali ih ima. U prvom je primjeru umjesto nominativa upotrijebljen vokativ imenica (domovina — domovino) što je za sobom povuklo i promjenu glagolskog oblika (je — si). U drugom umjesto jedninskog oblika lične zamjenice (me) uzet je množinski (nas) da bi stih bio »primjenjiv« u novom kontekstu (gdje se odnosi na dvojicu).

Disov je stih pretrpio najveće promjene. (Razmaknuto je što je izmijenjeno, verzal što je ispušteno.)

M o ž d a spava SA OČIMA izvan svakog zla.

BOGATSTVO IZRAZA USMENE NARODNE KNJIŽEVNOSTI izgrađivano je stoljećima. Kako je pisana književnost crpla s izvorišta narodnog jezika, veze usmene narodne i pisane književnosti vremenom su se razgranale. Novija istraživanja tih veza uvjerljivo dokazuju njihovo bogatstvo i širinu kako u pisaca i djela ranijih stilskih formacija, tako i u suvremenika.⁵⁰ Pritom ne mislimo samo na nasljedovanja stila usmene narodne književnosti. Jer te veze su i preuzimanja dijelova narodnih pjesama i narodnih poslovice i izreka koliko i gno-me i rečenice sastavljene »na narodnu«. Tako u romanu *Dru-gi ljudi na Mjesecu* svjetioničar (koji na svjetioniku živi »dvjesto četrdeset i pet godina«) kaže »Tko se sa svojom glavom igra, taj ne nosi ništa dobro ni tuđoj« (str. 62). Takvu ćemo izreku uzalud tražiti u zbirkama narodnih poslovice. Neće-mo je naći jer posrijedi i nije narodna poslovice. Premda sa-drži neke od značajki poslovice koja, po definiciji, predsta-vlja »u narodu proširenu i općepoznatu kratku i sažetu, oštromnu, duhovitu i slikovitu izreku koja izražava dugim životnim iskustvom stečeno i potvrđeno opažanje, mišljenje, sud ili tvrdnju o nekoj općoj životnoj pojavi ili pak takvu opću pouku, savjet ili uputu.«⁵¹

⁴⁹ Vladislav Petković-Dis, *Pesme*. »Srpska književnost u sto knji-ga«, knj. 55. Novi Sad-Beograd, 1959. Navod iz pjesme *Možda spava sa str.* 116.

⁵⁰ V. oglede Josipa Kekeza *Usmeno-pisane hrvatske književne veze od 16. do 19. stoljeća*. »Radovi Zavoda za slavensku filologiju« sv. 15. Zagreb, 1977, str. 83—114 i *Funkcija usmenog stvaralaštva u postije-ratnoj hrvatskoj prozi*. »Umjetnost riječi«, god. XXIII (1979), br. 4, str. 269—283.

⁵¹ Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika* (hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski). Sv. II (P-Z), MH, Zagreb 1969, s.v. *poslovice*.

Čini nam se da nije teško odgonetnuti s kojih je razloga narodna poslovice i izreka (p)ostala bliskom i suvremenom pripovjedaču, nerijetko cinično distanciranom prema tradiciji. Njena (poslovična!) sažetost, maksimalna ekonomija riječi, nije mogla promaknuti piscu koji svoje djelo piše za čitatelja što živi u vremenu u kom su romani-rijeke iznimkama, kratka pripovjedačka djela pravilom.

Široka, vremenom i određenim uvjetima neomeđena, njihova poruka čini ih lako uklopivima u nove kontekste. Zato je narodne poslovice i izreke moguće *doslovno* prenijeti u novu jezičnu i iskustvenu okolinu, a da se njihova prisutnost ne čini misaono neprimjerenom.

»Poslužite se samo; što je na stolu, ponuđeno je.« (40)

»Ali evo, i mi konja za trku imamo!« (54)

»Ne treba tražiti kruha nad pogačom.« (56)

»Je li to: um caruje, snaga klade valja?« (108)

Ali pisac zna stati na pola puta. Zna doslovno, ali djelomično navesti koju poslovice. Obično njen prvi dio. Druzi se ili pretpostavlja ili se čini kao da nije potreban.

»Ja sam, na primjer, vas danas spasao. Sutra ćete vi mene. *Ruka ruku.*« (156)

»—Znao sam odmah da ste ljudi na svom mjestu. *Ruka ruku mi je.*« (216)

»—Ne bih ja to rekao, bože sačuvaj — povlači se zio Nino. Ali *ruka ruku mi je.*« (234)

»—*Kud svi Turci!*« (12)

»—Lijepo je tako upoznavati nove ljude i krajeve — cvrkuće ona — ali opet zna se, *svaka ptica svome jat.*« (54)

»Sad je (zio Nino), čini se, već malo oronuo, ali tko smo mi da *poklonjenu konju gledamo u zube?*« (137)

Temeljene obično na sintaktičkom paralelizmu,⁵² sa svodenjem broja sintaktičkih članova na najnužnije, poslovice su i sintaktički model pogodan za oponašanje (kao u primjeru »Tko se s tuđom glavom igra...«) i kreativno variranje.

»Tko rano rani, dvije sreće grabi...« (117)

»Tko se s đavlom ukrca, s njime i plovi.« (140)

⁵² Sintaktički je paralelizam »kad su dva susjedna perioda pjesničkog govora istovrsna po sintaksoj građi fraze«. V. R. Simeon, o.c., s.v. *paralelizam*.

- »Ko protiv vjetra piša, smočit će gaće.« (210)
 »Bolje se roditi bez vesla, nego bez sreće.« (109)
 »Bolje se roditi bez kite, nego bez sreće...« (154)
 »Bolje se roditi meke kite, nego mekog srca...« (154)

Tako se, eto, na osebujan način potvrđuje da dva (i više) puta rečeno isto ne mora biti istim. Jer, ponavlja se sintaktički model, značenje se mijenja ovisno o zahtjevima konteksta.

Jedan se primjer odvaja od navedenih i zaslužuje da bude posebno spomenut. U romanu se čak tri puta (dvaput na str. 36 i jednom na str. 46) ponavlja distih

»Bog je s nami,
sto milja za nami!«

uz piščevu napomenu »Tako se govori kad se plovi...« (str. 36), što bi čitatelju trebalo sugerirati da je riječ o na plovidbi uobičajenoj narodnoj izreci.

U romanu ima nekoliko što gotovo doslovno preuzetih, što izmijenjenih stihova iz narodnih pjesama. Kao:

- »Otkud ideš Fanice, Fanice?
Idem iz kavanice, vanice...« (129)
 »(Rukama je mahao)... trgovački pomoćnik kojemu je nesumnjivo trebalo pomoći, ne samo kod njegove *od sto kila gospoje*...« (55)

U prvom je primjeru donekle izmijenjen dio srijemske narodne pjesme (*Otkud ideš Anice, Anice...*), u drugom naslov i početak šaljive narodne pjesme *Moja, pa moja, od sto kila gospoja*...

Tri su primjera uklapanja deseteračkih stihova narodne pjesme u pripovjednu prozu.

- »Da se jadan za zelen bor uhvatim,
I on bi se zelen osušio.« (167)
 »Al je teško veslo bukovina,
A nejake bijele ruke moje.« (108)
 »Bijeli najlonski ular vezan je za grotu, *ali su nam konja oglodali vuci*: od čamca su ostale samo krpice i vrpčice gume...« (117)

Prva smo dva primjera ovamo prenijeli vizualno predočena kao deseteračke distihe. Prvi od njih uzet je s kraja narodne pjesme *Kosovka djevojka*. Deseteračku mu strukturu u prvom stihu narušava prefiks *u-* predmetnut glagolu na kraju sti-

ha.⁵³ U drugom stihu drugog distiha, iz metričkih razloga, atribut *bijele* treba čitati dvosložno (b'jele). U trećem je primjeru promjena glagolskog oblika narušila deseterac. Upotrijebljen je perfekt umjesto upravo u narodnoj poeziji tako čestog aorista. (Moguć je, istina, i perfekt bez enklitičkog prezenta pomoćnog glagola biti. Dakle, *oglođaše* ili samo *oglodali*.) Drugi i treći primjer, po svemu se čini, nisu uzeti iz narodne pjesme. Njih je pisac i sam pjesnik tek vješto sastavio »na narodnu«. Vezu pisane s usmenom narodnom književnošću moguće je u ovom romanu zamijetiti i na pojedinim za ovu drugu tipičnim riječima.

»—Mamma — derem se dok kružimo oko njega (broda).
— Mamma.

— Tata — odjekuje Angel *tankovito*.« (58)

»Imao čovjek talent za ceste! *Oko sokolovo*.« (71)

»Vremenske prognoze su slabe a naš *zelenko* Crysler kašljuca li, kašljuca...« (103)

U pripovijedanju poseže pripovjedač počesto za frazeologizmima koji, nedvojbeno, pripadaju kategoriji usmenog, ne uvijek i usmenoj narodnoj književnosti. Slikovitost mu je njihova dobrodošla da opis neke situacije, nerijetko duhovito, i sažme i zaključi. Npr. »...poslužimo se figurativnim izrazom, ako budemo s njima kože pasli, nećemo moći do koza« (162). Ili: »Svi smo se pokrili ušima preko glave dok oluja ne prođe« (239).

dijeliti šakom i kapom (35), staviti štogod u kljun (118), urezati u rovaš (43), zavrnuti vratom (132), trčati kao volovi na gumnu (127), gladan kao vuk (119), puca ti prsluk (139), stajati na braniku dike i slave (145), držati sve konce u rukama (164), pozelenjeti od zavisti (204).

Pobrojanome, cjelovitosti radi, dodajemo još nekoliko (u svemu tri) primjera kojima je prvotni kontekst pouzdano utvrdiv. Dvama izvorom je himna *Hej, Slaveni*, jednom, trećem, poznata hrvatska božićna pjesma *Tri kralja jahahu*.

»Drago ga (smeće) tu dočekuje, *pouzdan kao klisurina*...« (69)

»*Stojimo kao klisurine*: okamenjeni smo od studeni.« (115)

»I mi, iz *dalekih stran*, htjeli bismo svjedočiti.« (53)

⁵³ Taj glagol različite zbirke različito bilježe. U Vuka (*Srpske narodne pjesme*, knjiga druga, Biograd, 1895, str. 310) čitamo: »Da se, jadna, za zelen bor *vatim*...« Tvrčko Čubelić (*Epske narodne pjesme*, Šesto izdanje, Zagreb, 1970, str. 80) donosi ga u obliku *hvatim*.

DOSADAŠNJA RAZLAGANJA jezično-stilskih osobina romana *Drugi ljudi na Mjesecu* iscrpljivala su se uglavnom u tome: u njihovu pronalaženju, tipiziranju i (p)opisivanju. Vrednovanja i (pr)ocjenjivanja tih stilskih osobina (Enkvist bi rekao *style-markers*⁵⁴) bilo je zamjetno najmanje. Zacijelo ne stoga što bi se lingvostilistika načelno klonila takvih sudova ili, čak!, od njih zazirala. Takvi sudovi teško da su joj strani. Samo što do njih dolazi na svoj, empirijsko-analitički način. Bît bi se njihova mogla ukratko ovako objasniti: To je kružni proces tumačenja i razumijevanja koji pojedinačno određuje cjelinom, cjelinu pojedinostima.⁵⁵

Budući empirijski usmjerenom, stilistika svoje zaključke temelji na tekstualnim datostima, na u djelu zatečeno-me. Pritom se, kao što netom rekosmo, kreće u krugu. Da bi sa svog motrišta mogla ocijeniti književno djelo kao jezičnu umjetninu, prijeko su joj potrebni gradbeni sastojci te cjeline. Zato djelo-cjelinu rastače na sastojke. A kad do njih dođe, mora se vratiti cjelini. Jedino je tako, u uzajamnoj i nedjeljivoj povezanosti, moguće ocijeniti i djelo i dijelove.

Dovde smo prešli prvi dio naznačena puta. Preostaje drugi. Recima što slijede on je preokupacijom.

Naš popis stilističkih stimulansa u romanu *Drugi ljudi na Mjesecu* jasno pokazuje njihovu iznenađujuću brojnost i raznolikost. Gotovo da ne bi bilo pretjerano ustvrditi kako bi mu u tome malo romana u hrvatskoj novijoj književnosti moglo biti dostojnim premcem. Ne želimo time reći kako ovaj roman *po njegovim književnim kvalitetama* pribrajamo vrhuncima hrvatske romaneskne umjetnosti — jer o tim kvalitetama i ne govorimo.⁵⁶ Druga nam je namjera: Reći što je i kako pogodovalo toj brojnosti za stilističku analizu relevantnih mjesta. Koji su se to činitelji stekli upravo u ovom romanu čineći ga tako zahvalnim predloškom ovakvu pristupu?

⁵⁴ Nils Erik Enkvist, *Die Funktion literarischer Kontexte für die linguistische Stilistik*. U *LiLi*, »Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik«, god. VI (1976), sv. 22, str. 80.

⁵⁵ Bernd Spillner, *Empirische Verfahren in der Stilforschung*. U *LiLi*, nav. sv., str. 16.

⁵⁶ Upravo po tome ovaj je roman dobri dokazom ispravnosti shvaćanja da je primjena čisto kvantitativne, stilostatističke metode u lingvostilističkom pristupu (književnom) tekstu sasvim nepouzdana. Dosljedna i isključiva njena primjena može biti uzrokom mnogom ishitrenom i pogrešnom sudu, čak i zabludi. »Ne može se, na primjer, reći da je književno djelo to vrednije što više stilema ima i što su oni neočekivaniji.« V. Radoslav Katičić, *Jezikoslovni ogledi*. SK, Zagreb 1971, str. 222.

Dva su, čini nam se, glavna: uloga pisca i fabula djela. U čemu je posebnost piščeve uloge u ovom romanu (i, šire, u ovakvim romanima)? Uistinu, ovdje bi bilo uputnije i ispravnije govoriti o pripovjedaču, a ne o piscu, jer je roman *pisan* kao pripovijedanje događaja. Time je, očito namjerno, oživljena epska prasućacija koja, podsjećamo, prema poznatom Kayserovu tumačenju (»pripovjedač pripovijeda slušateljstvu nešto što se zbililo«⁵⁷) implicira izravnu priopćajnu vezu pripovjedača i slušateljstva (dakle: P → S). Kako slušateljstvo ovdje nije stvarno, fizički prisutno, pisac svoje pričanje posreduje pismom. Posljedak takva postupka mogli bismo nazvati *pisanom usmenom književnošću*. Na ruku uvjerljivosti ovakva postupka ide i podatak da je roman pisan u prvom licu, da se inteligentni pripovjedač u trapericama⁵⁸ predstavlja sudionikom događaja o kojima govori. Tko da ne sasluša sa zanimanjem (i ne povjeruje u) pripovijedanje o nekom uzbudljivom događaju koji je istodobno i pripovjedačev vlastiti doživljaj! Svjesno težeći razgovornoj prisnosti, pisanje neprestano nastoji postati opuštenim pričanjem. Fabula je drugi bitan činitelj što omogućuje tolike stilske neravnine u jeziku ovog romana. Izgrađena je na posvemašnoj vjerojatnosti zbivanja, pa se između njena početka i dočeka ni jedan događaj ne čini neočekivanim; ne čini se čak ni nevjerojatnim. To je, naravno, moralo izravno utjecati na ovako raznolik izbor jezičnih sredstava nerijetko sasvim niske pojavnosti jer je »jedno od najvažnijih sredstava za isticanje strukture i toka unutar-njeg zbivanja u književnom djelu... upravo smanjenje pretkazivosti elemenata u nizu koji sačinjavaju postavu«.⁵⁹

Tih je elemenata niske pretkazivosti u jezičnoj strukturi ovog romana toliko da, zapravo, nerijetko iznenađuje — ono što je običnije, češće, što je veće pretkazivosti. Pisac, očito namjerno, obrće tako uobičajeni odnos između neutralnog

⁵⁷ Wolfgang Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*. Bern-München, 1967, str. 349.

⁵⁸ Usput: S riječi *traperice* u *jeans*-prozi počinje se događati nešto slično Hitchcockovu pojavljivanju u vlastitim filmovima. Kao što je Hitchcock svakim svojim novim filmom iznova pothranjivao radoznalost sve brojnije publike što s neskrivenim nestrpljenjem očekuje kad će se i u kojoj sekvenci (u pravilu kao slučajno) pojaviti dobroćudni debeljko s cigarom, tako i čitatelj proze u trapericama iz djela u djelo ima prigodu razvijati i izoštravati vlastitu sposobnost detekcije tragajući za riječju traperice.

U *Drugim ljudima na Mjesecu* pojavljuju se traperice dva puta. Prvi: »I sad smo obojica tu, goli do pasa, krvavi, izgrebani, *poderalnih traperica*, potpuno bez daha, dok nas hladan vjetar šiba po leđima« (112). Drugi: »Natičem masku i, onako u *trapericama*, plivam ukrug oko stijene...« (118).

⁵⁹ R. Katičić, *o.c.* str. 225.

(»norme«) i stilski obilježenog u jeziku književnog djela (»odstupanja«), zamjenjuje im uloge i (stilističke) vrijednosti. »Odstupanje« postaje običnim i očekivanim, a afektivno neutralan standardni jezik doimlje se »odstupanjem«. (Ujedno, time su, i opet uvjerljivo, otklonjena sva nastojanja koja su išla za tim da stilistiku svedu tek na znanost o odstupanjima.⁶⁰ Gdje je, kao ovdje, relativizirana relacija između norme i odstupanja, stilistika djelotvorno pokazuje da, budući lingvističkom disciplinom, ima znatno širi krug zanimanja od uočavanja i nabiranja jezičnih »otklona«.⁶¹

Promotren sa »zanatske« strane ostavlja ovaj roman dojam korektno obavljena posla, uspjele vježbe pisca vješta i upućena u sve tajne igre pridobivanja i vezivanja čitatelja uz književno djelo. Pritom nije moguće oteti se dojmu da se pisac zapravo igra (pa, mjestimično, i pogirava) sa svojim medijem, neprestano ga iskušava u svom jasno razaznatljivu nastojanju da napiše zabavno štivo, pri čemu svaki novi zaplet u fabuli biva proračunom određenim brojem što ponovljenih, što novih stilema. (Što dalje odmičemo u čitanju romana, onaj prvotni dojam postaje sve čvršćim da bi, konačno, prerastao u uvjerenje s čvrstinom suda.)

Takav naglašeno ludički karakter porabe jezika u književnom djelu⁶¹ istodobno je i provjera (kojoj je teško poreći originalnost) elastičnosti njegove stabilnosti — i to pod punim opterećenjem.⁶² A čitatelj, uvučen jednom u tu igru riječima, teško da će odustati prije zadnje stranice. To će ga igranje jezikom toliko privući da ni pri prvom čitanju, ni pri kasnijim manje pozornim prečitavanjima romana neće lako otkriti ključ piščeva uspjeha.

Rečeno, nadamo se, dostaje za temelj tvrdnji da *Drugi ljudi na Mjesecu* nedvoumno pokazuju i dokazuju kako je moguće napisati takvo književno djelo u kojem se sve lingvostilističkom pristupu privlačne osobitosti teksta pojavljuju kao *namjerno* dodavani začini s neskrivenom namjerom da se zainteresira čitatelja nudeći mu štivo zabavno ne samo po zapletu njegove fabule, nego još više po izboru jezičnih sredstava.

⁶⁰ Više o tome u ogledu Ive Frangeša *Je li stilistika znanost o odstupanjima?* »Dubrovnik«, god. XIV (1971), br. 3, str. 5—11.

⁶¹ Lijep i u hrvatskoj književnosti nepremašen primjer ludičke porabe jezika predstavlja Matošev opus, jedini kojeg je veći (onaj pripovjedački) dio temeljito lingvostilistički obrađen u spomenutoj studiji K. Pranjića, V. bilj. 23.

⁶² Za afirmiranje elastične stabilnosti, tog pojma praških strukturalista, u nas osobito je zaslužan Ljudevit Jonke. V. njegovu knjigu *Književni jezik u teoriji i praksi*. Drugo, prošireno izdanje, Zagreb, 1965, str. 191 i *passim*.

Tako je ovo djelo (i) upozorenje onim zagovornicima lingvostilističke raščlambe koji, videći u svakom umijeću umjetnost, emfatično (i, nerijetko, sasvim nekritično) govore o svakom dijelu jezičnog tkiva djela i u svemu zatečenom (pro)nalaze osobito vrijedne dosege jezične umjetnosti. Takve su pogreške moguće samo ako raščlanjujući jezično-stilske osobine književnog djela stanemo na pola puta: promotrimo dijelove ne obazirući se na cjelinu.

Čitanje djelâ proze u trapericama pokazuje da se ta proza od samog početka klonila »akademske ozbiljnosti« književnih djela koja su joj prethodila. Opirući se, dakle, takvoj tradiciji mladi su pripovjedači onim (tematskim i jezično) novim što su svojedobno nudili budili zanimanja i kritike i publike. Dvadesetak godina kasnije ta se književnost može čitati tek kao zabavna jezična igrarija »kultivirana duha« (kako to za našeg pisca veli već spominjana popratna bilješka na kraju *Drugih ljudi na mjesecu*), mada bi težak oklop ovdje detektiranih i raščlanjenih jezično-stilskih sastojaka mogao navesti i na bitno drugačiji zaključak.

Jer, na kraju ove raščlambe romana u kojem smo ne tako rijetko nailazili na upravo virtuoznu piščevu porabu jezika, treba reći i da je šteta što su takva virtuoznost i stvaralački odnos prema mediju vidljivi samo u detalju, u pojedinim odsječcima teksta, a ostaju bez pravog rezultata u cjelini, na razini cjeline teksta. Što se pak Šoljana tiče, svakako bi bilo zanimljivo na ovakav način proučiti sav njegov pripovjedački opus jer bi samo takav rad pouzdano razriješio dvojbu slijedi li pojava ovog djela u njegovu opusu po nužnosti pripovjedačeve razvojne linije ili se, možda, literarni obrazac kojemu tako vjerno služi, pobijeden vremenom, opasno iscrpio na svom putu u povijest književnosti.

Summary

By analysing the language and style features of Antun Šoljan's novel *The Second People on the Moon* the author tries to define the characteristics of the jeans prose writing. He deals with three kinds of features: lexic ones, syntactic and semantic ones, and the graphic ones. He goes into broader study of the lexic features: the intrusion of the elements of speech forms, of jargon, and of provincial forms into the language of literary works, and that of the stylegeneity of archaisms and neologisms. He talks of the writer's creative approach to the lan-

guage when he points out some examples of unusual adjective-noun and verb-noun connecting in the otherwise standard language form. He is drawing attention to the specific relation the writer shows to the Croatian literary tradition, and especially, to the language of the oral traditional literature. The conclusion of the paper deals with the problems the linguistic stylist has when studying such works.